

ISBN 978-86-82873-82-2, – (2021), стр. 761–783

UDK: 81'374

81'371

COBISS.SR-ID: 54725129

Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

КА КОНЦЕПТУАЛНОМ РЕЧНИКУ ПОЈМОВНИХ МЕТАФОРА

У раду се скреће пажња на потребу за израдом концептуалног речника појмовних метафора. Описују се досадашњи речници или базе метафора. Наводе се основни појмови о концептуалној лексикографији и образлаже се потреба за израдом концептуалног, а не тематског речника појмовних метафора. Затим се, у најопштијим цртама, предлаже структура концептуалног речника појмовних метафора и наводе се примери садржаја тог речника.

Кључне речи: концептуална лексикографија, појмовна метафора, концептуални речник, тематски речник, лексикографија, семантика.

1. Речници метафора

Иако је когнитивна лингвистика још 1980. године, објављивањем књиге М. Џонсона и Џ. Лејкофа о метафорама с којима живимо, истурила метафору у први план (Lakoff & Johnson 1980), зачуђује чињеница да је до сада публикувано занемарљиво мало речника метафора, премда је од тада објављено много истраживања посвећених појмовним метафорама.

Руски лингвисти А. Н. Баранов и Ј. Н. Караулов објавили су 1994. године *Речник руских политичких метафора (Словарь русских политических метафор)*, који садржи 9.525 политичких метафора. Састоји се из два дела. Метафоре су у првом делу распоређене према изворном домену (нпр. ГЕОМЕТРИЈА, ЧОВЕК, ПУТ, ГРАЂЕВИНА...), а у другом – према циљном (нпр. ИДЕОЛОГИЈА, Политички лидери, Политичка активност, Тржиште...). Овај речник није замишљен као речник појмовних, већ лексичких метафора.

Године 1996, објављен је *Речник метафора (Metaphors Dictionary)*, чији су аутори Е. Самер (E. Sommer) и Д. Вајс (D. Weiss). У овом речнику има 6.500 јединица, које су разврстане у 600 тематских група. У оквиру тематских група, јединице су распоређене по алфавитном реду. Међу тих 600 тематских група налазе се, на пример, и следеће: CANDOR (*See also*: PEOPLE, INTERACTION), CAPABILITY (*See*: ABILITY), CAREFULNESS (*See*: CAUTION), CATS (*See*: ANIMALS), CAUSE AND EFFECT, CAUTION (*See also*: BUSINESS, DESCRIPTIONS), CELEBRITY (*See*: FAME) итд. Метафоре су у овом речнику схваћене традиционално, а употреба овог речника препоручује се читаоцима као инспирација приликом говорења и писања, као извориште примера и као помоћ приликом разумевања метафора.

У Томску је 2015. године објављен први том, а 2017. и други том речника под називом *Словарь русской ишицевой метафоры*, који је уредила Е. А. Юрина. У првом тому обрађена су јела, а у другом гастрономска делатност. Речник је намењен стручњацима за руски језик, али и широкој публици – љубитељима руске културе. Речник се у предговору одређује као лингвокултуролошки, затим као представник *фигураишивне лексикографије*, а његов карактер се оцењује као антропоцентрички и културоцентрички. Јединице су тематски распоређене. Први том је организован на следећи начин: 1. Производи биљног порекла: 1.1. Производи од житарица и брашна, 1.2. Воће, 1.3. Поврће, 1.4. Бобице, 1.5. Печурке, 1.6. Производи од ораха, лешника, бадема; 2. Отпадни производи од животиња: 2.1. Млечни производи, 2.2. Јаја; 3. Месо и рибљи производи и јела: 3.1. Месни производи и јела, 3.2. Рибљи производи и јела; 4. Кулинарска јела и производи: 4.1. Грицкалице и прилози, 4.2. Супе, 4.3. Слаткиши, 4.4. Пиће, 4.5. Зачини, 4.6. Делови кулинарских производа, 4.7. Остаци хране.

Подаци о обрађеној лексици се у речнику представљају у виду гнезда. Тако се, на пример, гнездо лексеме *зрно* састоји из четири зоне. Прва зона је резервисана за основно значење лексеме *зрно* и примере употребе. У другој зони се наводе семантички и деривационо изведене форме лексеме *зрно*. Полази се од метафоричких значења – прво општеприхваћених, а затим се наводе околионалне, ауторске метафоре. За њима се износе поредбени фраземи (устаљене, а затим ауторске јединице с компаратумом *зрно*). Потом се наводе двокомпонентне номинације с лексемом *зрно*, а за њима фразеологизми, пословице, па метафоричка значења деривата именице *зрно*. Након њих, на реду су поредбени фраземи, па остала фразеологија, пословице и изрази у којима се појављују деривати именице *зрно*. Трећа зона је резервисана за лингвокултуролошки коментар. На крају, у четвртој зони, као закључак, описују се типични метафорички модели карактеристични за именицу *зрно*.

Сва три укратко описана речника имају, пре свега, педагошку улогу, с тим што би први од њих могао бити користан и као маркетиншки приручник у политичким кампањама, други је окренут разумевању и продукцији књижевноуметничког текста, а трећи представља лингвокултуролошки приручник.

Преглед објављених речника до 2016. године начинио је А. Гудафицијус (Gudavicius 2016), а ни после тога, према нашим сазнањима, није било значајнијих промена. Према речима овог аутора, до 2016. године објављена су само два речника, ако се изоставе индекси метафора који се наводе у неким монографијама или друге објављене листе у приручницима, односно базе појмовних метафора на интернет сајтовима.

Осим речника, постоје и електронске базе метафора које су приредили различити истраживачи. Једна од првих је *Berkeley Master Metaphor List*, коју је још 1991. године оформила Когнитивнолингвистичка група (Cognitive Linguistics Group) на Универзитету Калифорнија (California University). Аутори ове листе су Џ. Лејкоф (George Lakoff), Џ. Еспенсон (Jane Espenson) и А. Шварц (Alan Schwartz). Рад на овој бази настављен је и до данас. База се зове MetaNet, а један њен део је, под називом MetaNet Metaphor Wiki, бесплатно доступан на интернет адреси: https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en/index.php/MetaNet_Metaphor_Wiki. Изворни и циљни домени појмовних метафора представљени су у овој бази као *фрејмови*, а база је претражива и према метафорам и према фрејмовима. Узајамне везе међу фрејмовима, затим међу метафорам, као и односи између фрејмова и метафора омогућавају корисницима да увиде мрежну структуру веза међу метафорам. Wiki MetaNet база за сада садржи 685 појмовних метафора и 576 фрејмова. Свака појмовна метафора обрађена је тако што се за њу наводе подаци о изворном и циљном домену, о мапирању, сличним, повезаним метафорам. Наводе се и примери, као и графичка представа положаја метафоре у односу на сродне метафоре, како би се разумело умрежавање и хијерархија метафора. За сваки фрејм се наводе улоге које може остварити, повезани, сродни појмови, релевантне лексичке јединице којима се дати фрејм језички испољава, метафоре које користе дати фрејм и графички приказ односа међу фрејмовима. У новијим описима базе MetaNet представљају се аутоматски претраживачи за проналажење метафора у тексту (E. Sweetser, David, O. & Stickles, E. 2019).

По угледу на овај репозиторијум, хрватски лингвисти из Института за хрватски језик и језикословље, на челу са Кристином Деспот, израдили су хрватску базу појмовних метафора MetaNet HR.¹

¹ База је бесплатно доступна на интернет адреси <http://ihjj.hr/metafore/>, а описана у раду Despot i dr. (2019).

А. Гудавицијус (Gudavicius 2016) наводи и друге листе метафора које су настале као резултат различитих пројеката, нпр. *META-CITEC*, затим *ATT-Meta Project Databank*, *The Hamburg Metaphor Database*, *The Italian Metaphor Database* итд. Новије податке о базама појмовних метафора и унапређивању тих база проналазимо у раду Болоњези, Брдар и Деспот (2019).² Из радова објављених у овом зборнику сазнајемо да се истраживања појмовних метафора све више усредсређују на сарадњу лингвиста са психолозима и стручњацима за рачунарство, који заједно покушавају да осмисле довољно квалитетне рачунарске програме за аутоматско препознавање и ексцерпцију појмовних метафора из текста. Потребно је научити машине да препознају значење језичких јединица, што је веома сложен задатак.

2. Значај концептуалних речника за когнитивну лингвистику

Електронске базе појмовних метафора значајно доприносе досадашњим описима метафора, а самим тим и развоју когнитивне лингвистике. И поред труда истраживача да укажу на хијерархијску организацију појмовних метафора и на њихово повезивање у мреже, репозиторијуми појмовних метафора представљају пописе и описе доступних или познатих метафора, а њихов задатак је да дођу до што више материјала у виду аутоматског извлачења појмовних метафора из текста. Пошто базе представљају складишта, репозиторијуме, метафоре су у њима распоређене по абecedном реду почетног слова прве речи, а базе се обогаћују проналажењем нових појмовних метафора. Улажењем у базу не добија се увид у празна места у систему ни у сам систем, па она стога не поставља задатке истраживачима да проучавају концептуализације оних појава које нису проучене и за које постоје празна места у костуру који је у систему унапред постављен, пре него што је започето уношење метафора.

Проучавање концептуализације појмова и попис појмовних метафора којима се она остварује представљају чест предмет научних радова, нарочито докторских дисертација и мастер радова, тако да је до сада, поред неколико монографија (нпр. Klikovac 2004; Rasulić 2004), у Србији написано и доста научних радова и одбрањено много дисертација и мастер радова о овој теми. Велики број појмовних метафора у српском језику већ је описан, а оне би, након детаљног пописа, биле корисна грађа за израду будућег концептуалног речника појмовних метафора српског језика.

Распоред појмовних метафора у таквим речницима може бити различит, а проблем распоређивања није тек питање форме речника, јер

² У зборнику радова који су уредили Bolognesi, Brdar i Despot (2019) описује се или се спомиње још велики број електронских база појмовних метафора и метонимија. Податке о њима могуће је пронаћи и у приказу тог зборника, исп. Драгићевић (у штампи).

адекватно груписање и увезивање појмовних метафора може дати основу за дубља истраживања појмовне организације стварности, пошто сетови метафора једног нивоа намећу сагледавање дубљих метафора на којима су оне засноване.

Досадашња истраживања указују на чињеницу да постоји одређена организација појмовних метафора. Потребно је саставити речник који неће бити тек листа појмовних метафора, већ који ће указивати на њихову организацију, јер би крајњи циљ таквог речника, у оном облику како га ми видимо, био да се преко организације појмовних метафора покаже организација стварности.

Како би се та организација бар донекле осветлила, указаћемо на чињеницу да су појмовне метафоре хијерархизоване по ширини и дубини, иако су потврђени и други видови њихове организације.

Хијерархизација по ширини види се, на пример, у томе што једна метафора може представљати механизам концептуализације једног појма, више појмова или свих појмова који припадају истој категорији. Згодан пример наводи З. Кевечеш (Kövecses 1998: 133–137), који разликује појмовне метафоре које важе за концептуализацију (1) једне емоције; (2) неких емоција; (3) свих емоција:

1) *метафоре којима се концептуализује само једна емоција:*

Љубав је магија / путовање / јединство.

Стид је смањивање / живљење без одеће.

2) *метафоре којима се концептуализују неке емоције:*

МНОГЕ ЕМОЦИЈЕ СУ САДРЖАЈ КОНТЕЈНЕРА (*Исињен је њугом / ситрахом и др.*).

МНОГЕ ЕМОЦИЈЕ СУ ПРОТИВНИЦИ (*Борио се с љубављу / њугом и др.*).

3) *метафоре којима се концептуализују све емоције:*

ЕМОЦИЈА ЈЕ ПОСЕДОВАЊЕ ОБЈЕКТА (*Она има њоносу*).

ЕМОЦИЈА ЈЕ ЖИВ ОРГАНИЗАМ (*Његов ситрах расије*).

Метафоре се могу хијерархизовати и по дубини. Тако се, на пример, оријентациона метафора ДОБРО ЈЕ ГОРЕ налази у основи метафора МОРАЛНО ЈЕ ГОРЕ, РАЦИОНАЛНО ЈЕ ГОРЕ ИЛИ УСПЕХ ЈЕ ГОРЕ. С тим у вези је цео сет метафора које у основи имају метафору ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ, нпр. НЕМОРАЛНО ЈЕ ДОЛЕ, НЕУСПЕХ ЈЕ ДОЛЕ ИТД. Метафоре нижег ранга које проистичу из основне метафоре ДОБРО ЈЕ ГОРЕ – ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ такође се могу разгранавати и манифестовати на још површинскијим нивоима.³ Када би постојао речник који би могао да увеже све ове односе, да прикаже хијерархизацију метафора по ширини и дубини и све видове њихових веза, когнитивна лингвистика, али и све остале когнитивне науке добиле би схему људског знања која би омогућила експлозију ових наука. Иако говоримо о реч-

³ О овим и осталим оријентационим појмовним метафорама исп. Расулић (2004).

нику појмовних метафора српског језика, свесни смо чињенице да би то био универзалан речник који би важио за већину језика.

За остваривање овако постављеног циља, одговарајући речник појмовних метафора мора имати концептуалну структуру, а не азбучну.

3. Укратко о појму *концептуална лексикографија*

Посебну пажњу концептуалној лексикографији посветила је Ања Николић-Хојт (Nikolić-Hoijt 2004), а прегледне радове о том типу лексикографије писали су и други аутори, међу њима и Ивана Филиповић Петровић и Јелена Паризоска (Filipović Petrović i Parizoska 2019), које примећују да је досадашња доминација абecedне лексикографије толико јака „da se abecedni raspored natuknica često shvaća kao neizostavno obilježje rječnika“ (Filipović Petrović i Parizoska 2019: 28). Ауторке с правом примећују да до промене овог схватања долази услед развоја лингвистике, која „u fokus dovodi leksikon i njegovu povezanost s principima funkcionisanja ljudskog uma“ и наглашавају приступ неких теоретичара лексикографије по којима је „konceptualna organizacija primjerenija načinu na koji um organizira vlastite ideje i riječi“ (Filipović Petrović i Parizoska 2019: 28).

„Konceptualno ustrojени tezaursi, који се још понекад називају onomasiološki, metodički, ideološki, sistematski, mnemonički i nomenklatorski, проишао су из двију међусобно повезаних потреба: потребе за образовањем која је била усмјерена практично-одгојним рјешенијима у облику тематски устројених спискова ријечи (pedaгошко-лексикогрaфска традиција) и вјековног настојања човјека да бескрајну разноликост свoga универзума сведе на donekle уређену и, shodno tome, spoznatljivу konačnost (retoričko-filozofska традиција)“ (Nikolić-Hoijt 2004: 21).

Концептуалној лексикографији тек предстоји развој јер га захтева напредак когнитивних наука, али и електронске лексикографије, која омогућава сортирање и претраживање грађе према различитим критеријумима, као и графичке приказе односа међу јединицама. Ово је врло важно јер од концептуалног речника очекујемо да има могућност представљања односа међу појмовима, а за то су нарочито погодне просторне метафоре, које помажу да се и просторно представе схеме које омогућавају да се види однос међу појмовима (а затим и метафорама) који произлазе један из другог, који су напоредни, који су у узрочно-последичној вези итд.⁴ Прецизан графички приказ појмовне мреже као

⁴ Концептуална лексикографија има и имаће више развојних путева у зависности од теоријског полазишта на којем су засновани концептуални речници. У руској лексикографији се израђују неки типови концептуалних речника у којима се указује на однос појмова, а у терминологији се већ увелико оперише терминима: *концептуална лексикографија*,

сложене целине, а затим и њених делова, могућ је само ако се електронски представи и зато су очекивања од ње велика. Електронским путем било би могуће симулирати приближавање неком појму или појмовној метафори у мрежи или удаљавање од њега. Симулацијом смањивања корисник би могао да види већи део мреже, а увеличавањем би могао да се приближи одређеном чворишту у мрежи. Када му се приближи, могао би да види метафоре којима се концептуализовао дати појам. Удаљавањем би се слика појединачног појма замаглила, али би се омогућио увид у слику целе мреже или њеног већег дела.

За сада се неизбучна/неабecedна лексикографија најчешће своди на тематски распоређене лексикографске садржаје, што је први корак ка правој концептуалној лексикографији. А. Николић-Хојт (2004: 21), међутим, не види овако однос између тематске и концептуалне лексикографије: „Premda neki autori, inzistiraju na razlici između tematskog i konceptualnog ustroja, pri čemu tematske priručnike uglavnom povezuju s pedagoško-leksikografskom, a konceptualne s retoričko-filozofskom tradicijom, u ovom radu spomenuta distinkcija nije osobito relevantna. Štaviše, pretpostavlja se da je glavni princip usustavljanja građe u konceptualnim tezaurusima zapravo konceptualna tematizacija.“ Нама се чини да бисмо простом тематском поделом појмовних метафора у речнику појмовних метафора добили далеко непрецизнију слику концептуализације стварности исказане кроз језик него концептуалном, хијерархијском поделом.

4. Организација концептуалног речника појмовних метафора

Јасно је да појмовне метафоре у оквиру концептуалног речника треба да буду распоређене хијерархизовано, јер је то једини начин да се представе и класификују нивои концептуализације појмова, а прво питање такве организације јесте да ли се у структурирању речника појмовних метафора треба кретати одоздо нагоре или одозго надоле. Другим речима, треба ли кренути од појмовних метафора, а затим их класификовати у подгрупе, које у следећем кораку треба систематизовати у општије групе како би се таквим процесима дошло до базичних појмова, тј. категорија стварности које се концептуализују метафорично или, напротив, процес класификације метафора треба усмеравати одозго надоле – кренути од основних категорија стварности, а затим исцртати мапу поткатегија крећући се наниже ка мање општим и мање апстрактним појмовима. На крају би се разграната мапа базичних појмова попунила појмовним метафорама и примерима за њих. На овај начин осветлиле би се и лакуне,

---

концепцијологија, лингвистичка концепцијологија. Избор руске литературе из ове области наведен је у раду Р. Драгићевић (2014) и, нарочито, у раду С. Ристић и И. Лазић Коњик (у штампи).

тј. појмови који се, можда, не концептуализују појмовним метафорама, чиме би се пружила одлична основа за теоријска разматрања разлога за празна места на унапред израђеној појмовној мапи. Било којим смером да се крене, јасно је да организација концептуалног речника појмовних метафора представља сложен подухват који надилази компетенције лингвиста и залази у делокруг филозофа и психолога, чиме се показује тачном већ изнесена тврдња Ање Николић-Хојт да се концептуална лексикографија мора везати за филозофску традицију.

А. Гудавицијус (2016: 5), литвански професор који је и сам размишљао о речнику метафора у јавном дискурсу, сматра да је најпогоднији модел за речник метафора онај који се заснива на смеру одоздо нагоре. Нама се пак чини да је најбоље кренути одозго надоле, а то значи прво направити појмовну мапу као водич за организацију грађе, тј. појмовних метафора које би затим биле унесене у схему. Она би се мењала ако грађа укаже на пропусте и ако истраживаче поведе у неком правцу који није испланиран унапред. Дакле, речник би био ономасиолошки осмишљен – прво би се представио „костур речника“, који би се састојао од мреже појмова који су хоризонтално и вертикално повезани, и то на начин који представља организацију слике света говорника српског језика, а затим би се тај костур попуњавао појмовним метафорама, од најопштијих ка ужим.

Сама схема или појмовна мапа морала би се конструисати од најопштијих категорија ка посебним, што значи одозго надоле. За појмовну мапу се у литератури користе термини *класификацијски образац*, тј. *синопис категорија* (Nikolić-Hojt 2004: 21). За њега је веома важно да се што је више могуће подудара с начином на који људски ум класификује и хијерархизује стварност. Таква класификација мора бити универзална јер треба да буде у складу са човековим когнитивним способностима и зато није и не може бити зависна од простора и времена. За одговарајућим моделом организације грађе за речник српских појмовних метафора може се трагати у предлозима за категоризацију стварности од Платона и Аристотела до данас и од једног до другог краја Земљине кугле. Управо у универзалности која карактерише синопис категорија концептуалног речника видимо основну разлику између тематских и концептуалних речника, јер су тематски у већој мери културолошки, а то значи зависни од времена и простора који се у њима приказује. Зато није необично што Ања Николић-Хојт (2004: 21) запажа разлику између старих и нових тематских речника, које назива *концептуално тематизираним тезаурусима*. Као главну разлику, она наводи „*romak od ontološke, odnosno onomasiološke (klasifikacijski sustav prikazuje strukturu svijeta) do filološke, to jest semantičke (klasifikacijski sustav prikazuje strukturu leksičkog značenja) utemeljenosti sustava koje prikazuju*“. Ономасиолошки

речници се, према нашем мишљењу, не могу третирати као старији вид концептуално тематизованих речника, већ они представљају посебан тип речника, различит од тематских.⁵

5. Ка синопсису категорија

Први корак у изради концептуалног речника представља успоста-вљање одговарајућег класификацијског обрасца или синопсиса категорија како бисмо успоставили што обухватнију и прецизнију „kontejnerizaciju i taksonomiziranje svekolikog ljudskog znanja“ (Nikolić-Hoјt 2004: 11), које се огледа кроз језик, у виду појмовних метафора. Наш приступ је, дакле, ономасиолошки. Полазимо од ствари, тј. од појмова и трагамо за начинима на које су оне представљене у језику јер верујемо да је „konceptualna organizacija na neki način природнија, тј. примјеренија начину на који ум организира vlastite zalihe ideja i riječi. Štoviše, može se reći da ona oponaša i čak potiče природну трку наших misli“ (Nikolić-Hoјt 2004: 29).

У потрази за списком основних категорија, полазимо од филозофских класификација: „U filozofiji, najviši rodni pojam, oblik bitka, najopćenitiji iskaz o biću kao biću. Već izvorni glagolski oblik te riječi (grč. *κατηγορεῖν*, iskazivati, izricati) pokazuje izravnu vezu između priricanja i suđenja, тј. utemeljujuću funkciju kategorije u sudu, a time i u formalno-logičkoј teoriji istine. Prvi sustavan nauk o kategorijama dao je Aristotel, koji razlikuje 10 kategorija: 1) *supstancija* – čovjek, konj; 2) *kvantiteta (količina)* – dva ili tri lakta dužine; 3) *kvaliteta (svojstvo)* – bijel, gramatički; 4) *relacija (odnos)* – veće, pola; 5) *mjesto* – na trgu; 6) *vrijeme* – jučer, prošle godine; 7) *položaj* – sjedi, leži; 8) *imanje* – naoružan, obuven; 9) *činjenje, djelovanje* – gori, sijеče; 10) *trpljenje* – spaljivan, biva sječen. U nekim spisima Aristotel spominje 3 ili 8 kategorija; tijekom razvoja filozofije taj se broj mijenjao. U novijoj filozofiji I. Kant uspostavio je 12 kategorija prema vrstama sudova. To su kategorije *kvantitete* (jedinstvo, mnoštvo, sveukupnost), *kvalitete* (realitet, negacija, limitacija), *relacije* (inherencija, supstancija, kauzalitet, dependencija) i *modaliteta* (mogućnost, nemogućnost, egzistencija, negzistencija) itd. Za Kanta su kategorije misaone apriorne forme koje se odnose na objekte iskustva, a ne i na samu stvar po sebi. Posljednji sustavan nauk o kategorijama dao je N. Hartmann, koji je u svojoj teoriji o slojevima realnoga svijeta skicirao tablicu kategorija koja uvijek ostaje nužno nedovršenom zato što tijekom čovjekova spoznavanja otkriva ili, štoviše, konstituira nove slojeve

⁵ Тематска структура српских речника с краја XVIII и XIX века послужила нам је да напишемо неколико лингвокултуролошких радова о њима, јер таква структура погодује откривању културолошке слике света која је у њима представљена (исп. Драгићевић 2015; 2016а; 2016б). Већина старијих српских ћириличних речника има тематску структуру и на основу обрађених тематских група може се реконструисати сегмент језичке слике света која је у њима представљена.

realnosti, a to uvjetuje i nastanak novih kategorija“ (HE 2020, одредница *kategorija*).

Иако је ова категоризација довољно општа и обухватна, одлучили смо да се ослонимо на класификацијски образац на којем је заснован Рожеов тезаурус (*Thesaurus of English words & phrases*). Један од кључних разлога за ову одлуку лежи у томе што је Рожеова класификација речничка, а не енциклопедијска. Има и других разлога, од којих је нарочито важна традиција овог лексикографског дела. Овај речник је први пут објављен 1852. године и доживео је многа издања. Категоризација која се у њему износи врло је разграната, разрађена, а у сваком следећем издању додатно обogaћена. Валидност јој потврђују милиони корисника Рожеовог тезауруса широм света. Поверење у класификације изнесене у овом речнику улива чињеница да их већ 170 година, колико постоји овај речник, разрађују генерације лингвиста. Није нам познато да је толико труда и провере уложено у било коју другу класификацију стварности. Све су то разлози због којих смо се одлучили за Рожеову категоризацију као узор и први корак у планирању речника српских појмовних метафора. Ипак, ако би се речник појмовних метафора заиста израђивао, помоћ би требало затражити од еминентних филозофа, социолога, као и од стручњака других хуманистичких струка.

У предговору издања из 1962. године, уредник Роберт Дач наглашио је да „tezaurus (Rožeova tipa) funkcionira poput piščeva ili govornikova mozga koji, polazeći od određene ideje – makronatuknica-koncept u tezaurusu – u potrazi za riječju koja će tu ideju izraziti na najbolji i najprikladniji način, pretražuje vlastitu riznicu riječi – rječničko blago tezaurusa“ (према Nikolić-Нојт 2004: 29–30).

Стварност је у Рожеовом тезаурусу подељена у шест категорија: 1) апстрактни односи; 2) простор; 3) материјални свет; 4) интелект; 5) воља; 6) емоције, религија и морал. Ове категорије се деле у ситније целине: 1) апстрактни односи: постојање; однос; квантитет; поредак; број; време; 2) простор: простор генерално; димензије; форма; кретање; 3) материјални свет: материјални свет уопштено; аорганска материја; органска материја; 4) интелект: обликовање идеја; комуникација идеја; 5) воља: индивидуална; друштвена; 6) емоције, религије и морал: уопштено; личне емоције; међуљудске емоције; морал; религија. Ове се поткатегорије и даље деле на мање уопштене јединице.

Рожеов речник се састоји од блискозначница које су окупљене око кључних речи, а те кључне речи јесу, у ствари, категорије и(ли) поткатегорије. Речник појмовних метафора би уместо низова блискозначница садржао низове метафора и примере за њих. Израстао би у фазама, у виду концентричних кругова. Свака од основних Рожеових категорија, у првом кругу израде речника, била би обрађена представљањем појмовних

метафора којима се концептуализују кључни појмови датих категорија, а затим би се, у свакој следећој фази израде речника, концептуална слика допуњавала додавањем обрада нових појмова у виду појмовних метафора којима се концептуализују.

6. Од најопштијег ка конкретнијем – полазне тачке речника на примерима

Први корак у изради речника био би, као што је већ речено, израда костура речника који би садржавао мрежу појмова устројену по изабраном моделу. Ако би се показало да Рожеова систематизација одговара идеји о организацији речника, онда би део те мреже изгледао онако како представљамо у табели која следи:

апстрактни односи	простор	материјални свет	интелект	воља	емоције, религија, морал
постојање	простор генерално	материјални свет генерално	обликовање идеја	индивидуална воља	генерално
однос	димензије	неорганска материја	комуникација идеја	друштвена воља	личне емоције
квантитет	форма	органска материја			међуљудске емоције
поредак	кретање				морал
број					религија
време					

Табела 1: Основне категорије и њихова подела на поткатегорије у Рожевом речнику

Свака од наведених поткатегорија дели се даље на још уже поткатегорије, које би се, такође, унеле у графикон, што се овде не чини јер је циљ да се само илуструје организација речника.

У следећој фази би се у мрежу категорија уносиле појмовне метафоре за оне категорије чија је концептуализација обрађена у досадашњим научним радовима.

У првом кругу, у одговарајућим секцијама, била би обрађена концептуализација кључних односа, тј. најопштијих категорија, а затим би се уносиле појмовне метафоре за уже појмове. Кренуло би се, дакле, од појмовних метафора којима се концептуализују односи, као што су ЦЕЛИНА – ДЕО, ПОЧЕТАК – КРАЈ, ОВДЕ – ТАМО, ГОРЕ – ДОЛЕ, ИСПРЕД – ИЗА,

ЖИВО – НЕЖИВО, САДА – НЕ-САДА, СВЕ – НИШТА, МАЛО – МНОГО, ОШТРО – ТУПО, СТАЈАТИ – ИЋИ, ЈАКО – СЛАБО, ДОБРО – ЛОШЕ, ИМАТИ – НЕМАТИ, СВЕТЛО – ТАМА, ДАН – НОЋ ИТД. Била би обрађена и концептуализација фундаменталних појмова који се не појављују у бинарним опозицијама, већ самостално, на пример, ОСНОВА, СУШТИНА, СТВАР и др. Ови појмови су фундаментални јер спадају у тзв. *йодсйецификоване йојмове*, о којима је прва у српској лингвистици писала Милка Ивић (2005) и објаснила их на примеру лексеме *сйвар*. Ова лексема се може односити и на конкретне предмете који су померљиви с места (нпр. *Донела ми је разне сйвари*) и на апстрактне појаве (нпр. *Исйричала ми је разне сйвари*). Иако је именица, лексема *сйвар* се понаша и као анафорско-демонстративна заменица или неодређена именичка заменица *нешйю*. Концептуализација подспецификованих појмова је веома важна јер нам разоткрива начин на који концептуализујемо и многе друге појаве које су у вези са подспецификованим појмом, а таквих појава је много јер су подспецификовани појмови семантички поливалентни и представљају део концептуалне грађевине многих сложенијих појмова. Ове појмове препознајемо, између осталог, и по томе што су лексеме којима су именовани у речницима дефинисане уопштеним, широким дефиницијама, без хиперонима, и обично почињу са *оно шйю...*

Циљ би био да се у систем унесе што више појмовних метафора које су идентификоване и описане у досадашњим научним радовима, само што се оне не би, као у базама као што је MetaNet, уносиле тамо где спадају по абecedном реду, већ тамо где им је категоријално место у систему. У првој фази уношења метафора, оне би се уносиле прво за најопштије појмове, а затим за уже, али не би био важан редослед уношења нити би га било могуће спровести по некој законитости јер није описана концептуализација свих појмова. Међутим, без обзира на редослед уношења, важно би било то што би истраживачи увек имали увид у мрежу и било би им јасно који су делови попуњени и у којој мери, а који тек треба да се попуне. Када се унесу све до сада описане појмовне метафоре, установила би се празна места, а затим би истраживачи и сами испитивали концептуализацију необрађених појмова, идентификовали појмовне метафоре којима се концептуализују до сада неиспитани појмови и уносили метафоре у систем. Тако би се мрежа постепено попуњавала.

У наставку овог рада показаћемо како би се могло започети са попуњавањем мреже. Предлози који ће се овде изнети представљају један од могућих путева за започињање попуњавања, иако би добродошао било који начин. Како год да се започне с уношењем појмовних метафора у мрежу, у почетку би многе од тих метафора (и категорија које се њима концептуализују) морале бити мање или више неповезане, а циљ

би био да се, на крају, мрежа у потпуности попуни и да се стекне јасан увид у напоредне, као и у хијерархијске (хоризонталне и вертикалне) везе међу метафорама.⁶

6.1. Концептуализација структуре

Један од базичних појмова чија је концептуализација испитана и од којег би се могло кренути приликом уношења метафора у мрежу Рожеових категорија јесте концептуализација ОСНОВЕ, појма који је именован лексемом из групе подспецификованих. У једном свом истраживању (Драгићевић 2008) показали смо како је овај појам концептуализован. Обрада појмовних метафора о концептуализацији ОСНОВЕ спада у другу целину Рожеовог речника и нашег потенцијалног речника појмовних метафора, која се, подсетимо, назива *Просјтор*. Поткатегија којој припада ОСНОВА јесте *Димензије*.

О већини конкретних и апстрактних појава размишљамо као о објектима који имају одређену структуру. У том смислу, појаве имају основу и на одређен начин устројен остатак. Поставља се питање како концептуализујемо основу појава око нас и у нама. Да ли је она увек иста за сваки ентитет или постоји више појмовних метафора којима се служимо у сагледавању? Ако откријемо како се концептуализује ОСНОВА, наметнуће се закључци у вези са начином на који концептуализујемо структуру целих ентитета. Одлучили смо да као пример прикажемо концептуализацију овог појма зато што је јасно колико нам опис концептуализације базичних појмова помаже у опису концептуализације ужих, с њим повезаних, појмова. Дакле, лакше је у следећој фази израде речника истражити и идентификовати метафоре за концептуализацију ужих појмова ако се претходно истраживач може ослонити на концептуализацију неког појма који је толико широк као што је ОСНОВА.

„Недовољно опрезна анализа наводи на закључак да се ОСНОВА обавезно концептуализује као нешто што је доле, а да се остатак појаве разуме као нешто што је изнад ње. Међутим, не мора увек бити тако. ОСНОВА може

⁶ У реферату који је 20. маја 2021. године изложен на конференцији Комисије за лексикологију и лексикографију Међународног славистичког комитета представили смо попуњавање појмовним метафорама вертикалне хијерархије категорија које се тичу концептуализације ТУГЕ и СТРАХА. Кренуло се од Рожеове класификације појмова, по којој се категорија *Емоције, религија, морал* дели на поткатегије 1) *Личне емоције* и 2) *Међуљудске емоције*. Поткатегија *Личне емоције* дели се, даље, у 55 још ужих поткатегија, међи којима су ТУГА и СТРАХ, док се поткатегија *Међуљудске емоције* дели на 32 уже поткатегије. Следећи хијерархију ЕМОЦИЈЕ → ЛИЧНЕ ЕМОЦИЈЕ → ТУГА/СТРАХ представили смо појмовне метафоре којима се концептуализује свака од ових категорија на сва три нивоа, истичући оне појмовне метафоре које важе за све емоције, оне које важе за обе испитиване емоције и оне које су карактеристичне за сваку од њих понаособ.

бити на почетку нечега или у центру. Тај почетак се разумева као стартна тачка појаве која се простире вертикално или хоризонтално. Ако се простире хоризонтално, онда се ОСНОВА често концептуализује као ИЗВОР, а остатак појаве као РЕКА која тече из извора. Ако се појава простире вертикално, онда је основа обично на дну. У том случају се прототипично концептуализује као ТЕМЕЉ, као КОРЕН или као ПОДЛОГА, ПЛАТФОРМА. Ако је у центру појаве, ОСНОВА се концептуализује у виду тачке (као СРЖ, СЕМЕ) или у виду осовине (као СТОЖЕР, СТУБ), а сама појава се у првом случају разумева као ПЛОД БИЉКЕ, а у другом као ГРАЂЕВИНА“ (Драгићевић 2008: 128).

Бројни примери из електронског корпуса српског језика СрпКор омогућили су нам да издвојимо појмовне метафоре помоћу којих се концептуализује основа: 1) ОСНОВА ЈЕ ТЕМЕЉ ЗГРАДЕ; 2) ОСНОВА ЈЕ СТУБ ЗГРАДЕ; 3) ОСНОВА ЈЕ КОРЕН БИЉКЕ; 4) ОСНОВА ЈЕ СРЖ У ПЛОДУ БИЉКЕ; 5) ОСНОВА ЈЕ ИЗВОР РЕКЕ; 6) ОСНОВА ЈЕ ПОДЛОГА (нпр. торте или неког другог слојевитог предмета). Оно што је још важније од концептуализације саме ОСНОВЕ јесте могућност истраживања концептуализације великог броја конкретних и апстрактних појава које нас окружују. Наиме, већина појава поседује структуру. Свака појава која поседује структуру готово се неминовно састоји из некакве ОСНОВЕ и преосталих делова који се на неки начин везују за њу. Сада нам је јасно да већину појава које имају структуру концептуализујемо као ГРАЂЕВИНУ, као БИЉКУ или ЊЕН ПЛОД, као ТОРТУ, као РЕКУ. Занимљиво је колико често прибегавамо овим појмовним метафорама у свакодневном животу, односно колико је таквих концептуалних биљака, плодова, грађевина, река у нашим мислима (тј. у нашој пројекцији стварности), а да их уопште нисмо свесни. Вероватно је ограничен број појмовних метафора којима разумевамо структуру појава.

У концептуалном речнику појмовних метафора морале би хоризонтално и вертикално бити увезане појмовне метафоре у вези са структуром појава – хоризонтално би биле повезане све појмовне метафоре помоћу којих се концептуализује основа, а вертикално – појмовне метафоре којима се концептуализује структура појаве као целине, а затим и њених делова – основе и саставних делова или зона.

6.2. Концептуализација редоследа

У долажењу до појмовних метафора којима концептуализујемо базичне појаве и односе не бисмо користили само грађу из електронског корпуса, већ и речничку грађу, фразеологизме, па чак и теоријске радове у којима је обрађена концептуализација појава које истражујемо. Од велике помоћи биће нам и сам Рожеов речник, јер се у њему наводе блискозначнице, од којих су многе метафоричне. Њихов списак у мањој или у већој мери открива метафоризацију појаве о којој је реч.

Други пример за представљање прве фазе у попуњавању мреже категорија појмовним метафорама биће концептуализација редоследа, тј. ПОЧЕТКА и КРАЈА. Разлог томе јесте да покажемо да се у истраживању концептуализације можемо послужити различитим изворима, па чак и грађом у зборницима радова чији циљ уопште није био представљање појмовних метафора, али богата грађа изнесена у истраживањима може помоћи да се оне реконструишу.

У анализи концептуализације односа ПОЧЕТАК – КРАЈ могли бисмо се послужити зборником радова *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*, отв. редактор Н. Д. Арутюнова, Москва, 2002: РАН, Институт языкознания. ПОЧЕТАК и КРАЈ су у Рожевом речнику обрађени у првој категорији, *Айсџиракџини односи*, у поткатегорији *Ред(ослед)*.

Из радова у овом зборнику сазнајемо да етимологија потврђује да су почетак и крај представљали јединствен појам, с кореном *ken- (граница) и да се у одређеним случајевима почетак и крај могу концептуализовати као тачка у којој се преклапају: *В Конце Концов – Начало всех Начал* (Б. Влачко). Међуоднос почетка и краја обрађује и српски песник Душко Радовић, указујући у својим стиховима на исту концептуализацију преклапања краја и почетка у једној тачки. Цело се концептуализује као ТАЧКА или као КРУГ:

Шта је на крају среде? Четвртак.
 А шта на крају четвртка? Петак.
 На крају свих крајева?
 Увек је нови почетак.
 Крајеви се потроше,
 Почеци увек трају.
 Почетак – ето шта је на крају!

Ипак, целина се обично концептуализује као линија или као пут. ПОЧЕТАК тог пута се концептуализује као његова почетна тачка, а КРАЈ као завршна тачка. Задаци и послови које обављамо имају почетак и крај и зато је важно *дошџераџини до краја, исџераџини до краја, џривесџини крају*.

Пословица *Баџина има два краја* указује на могућност да се целина концептуализује као дуж или површина са два краја. Један од тих крајева у српској култури може бити тањи, краћи или дебљи. Постојање већег броја крајева потврђује и израз *на крају крајева*. Могућност концептуализације целине са два краја указује на чињеницу да и почетак видимо као крај, тј. да крај означава границу на једној или другој страни целог и обухвата обе завршне тачке. Арутјунова наглашава да понекад није јасно који крај ЦЕЛОГ представља почетак, а који крај и да то понекад зависи од посматрача, јер тачка гледишта може бити мобилна.

Н. Д. Арутјунова (2002: 17) сматра да живимо у култури „без краја“, тј. у „култури сталног продужавања“, која се огледа у томе што се форсирају серијски програми, стални наставци уметничких дела итд. У том случају, цело има само почетак, а нема крај. Постојање целине без краја потврђује и израз *без краја и конца*. Стално продужавање се може позитивно оценити, па ситуације које би могле бити боље описујемо као *где би ми крај био!*

На временској и просторној дужи почетак обично претходи крају, али има почетака и после краја и они су исказани глаголима *оживејити* или *васкрснути*, о чему у наведеном зборнику пише Ј. Д. Апрејсан.

Дакле, цело се може разумети као тачка, као круг, као линија (пут). Почетак и крај могу бити завршне тачке, распоређене на супротним странама линије, могу се преклапати у једној тачки. Цело може имати два краја или више крајева (а немати почетак) или имати почетак, а бити без краја. Почетак обично претходи крају, али, понекад, почетак следи после краја.

И у овом случају, баш као и у примеру основе, није важно само то како концептуализујемо појмове почетка и краја, већ на основу те концептуализације можемо ићи и дубље и истражити концептуализацију појава које поседују почетак и крај, а скоро свако цело има почетак и крај.

У концептуалном речнику појмовних метафора морале би бити хоризонтално увезане све појмовне метафоре којима се концептуализује почетак, а с њима и оне којима се концептуализује крај, а вертикално би се морале представити појмовне метафоре којима се концептуализује цело које има почетак и крај, затим и остали делови које има цело, осим почетка и краја. Тако би метафоре којима се концептуализује цело, почетак, крај и остали делови целог сачињавале један „концептуални грозд“ у речнику, који би био у ближој и даљој вези с осталим концептуалним гроздовима. Речник би пружио могућност да се на једном месту сагледају и упореде појаве чију структуру концептуализујемо као појаве са основом и појаве са почетком. За сада мало знамо о томе. Јасно је, на пример, да временски исечци имају почетак (и крај), нпр. *йочейшак дана, йочейшак недеље* и др. Идеје имају основу, а немају почетак, док, на пример, живот има почетак, а има и основу. Речник појмовних метафора би омогућио (просто би наметнуо) закључке о томе од чега зависи наше ментално сортирање концепата на оне које имају један или други тип структуре.

6.3. Концептуализација квантитета

Трећи пример којим би се могло отпочети попуњавање костура речника метафора јесте концептуализација концепта мали и велик. Послужили смо се својим истраживањем (Драгићевић 2016в), у којем смо се бавили, пре свега, експресивним генитивним конструкцијама којима се исказује велика или мала количина неке конкретне или апстрактне

појаве, као што су *ваїромей речи*, *река људи*, *грам фанијазије*, *мрва италенџа* итд. Концепт малог и великог обрађен је код Рожеа у оквиру категорије *Аїсїракїни односи*, у поткатегорији *Кванїиїейї*. Пример је изабран како би се показало да извор грађе за појмовне метафоре које би биле обрађене у речнику може бити и језик књижевних дела, као и друга изворишта у којима се обрађује експресивни језик.

Иако се на први поглед чини да улогу интензификатора може у свом метафоричком значењу имати мноштво именица, показало се да није тако и да говорници ипак прате одређене семантичке законитости о експресивној спојивости лексема, чак и ако тога нису у потпуности свесни. Закључили смо да се интензификатори могу груписати у тематске целине и да способност метафоричног означавања велике количине, мноштва, великог броја имају именице које се у примарном значењу односе на: 1) водену површину (*језеро*, *море*, *океан*, *їоїїок*, *река*); 2) воду у неком облику (*град*, *киша*, *бујица*, *слаї*, *смей*, *облак*, *їљусак*, *їоїїой*); 3) велико природно или направљено удубљење (*бунар*, *їровалија*, *бездан*, *їонор*); 4) војну формацију (*армија*, *їук*, *чейїа*); 5) узвишење (*брдо*, *їланина*); 6) атмосферске појаве (*вихор*, *мењава*, *муња*, *олуја*, *ураган*); 7) заједницу животиња (*крдо*, *мравињак*, *рој*, *чойор*, *кошница*, *јайїо*); 8) грађевине (*кућа*, *кула*, *їпирамида*, *складиїиїе*); 9) (велике) предмете (*громада*, *сїуб*, *клуїко*, *кош*, *калеїдоской*); 10) скуп биљака (*їласїї*, *сїїог*, *шума*); 11) групу (*їоворка*, *караван*, *хрїа*); 12) остало (*сила*, *хаос*, *ваїромей*, *врева*, *гнев*, *їлева*, *хајка*, *неброј*, *їолье*).

Када се жели истаћи велик интензитет позитивног, користе се интензификатори који подразумевају компоненту подизања, издизања, кретања нагоре (*ваїромей досейїљивосїи*, *кула усїеха*), а када се жели истаћи нешто негативно, користе се интензификатори падања, кретања надолу (*бездан бола*, *їонор очаја*). Ово је у вези са концептуализацијом позитивног као нечег што је горе и негативног као нечег што је доле. У речнику појмовних метафора мора бити јасно разграничена концептуализација „пожељне велике количине“ од „непожељне велике количине“.

Ако се жели истаћи да су чланови велике групе уредно распоређени и да делују дисциплиновано, за њихов скуп користе се лексеме *їоворка*, *їук* и сл., док се велике неуређене групе називају *хрїом*, *крїом* или *хаосом*. За оваква значења, која подразумевају утисак на посматрача, могли бисмо употребити термин И. Грицкат (1961: 79) – *значење уїїиска на око*. Дакле, говорник оцењује чланове групе као поворку или као армију јер му „на око“ тако изгледају. Различито се концептуализује уређено мноштво од неуређеног, па и овај детаљ мора бити разграничен у речнику метафора.

Велике групе које се састоје из нечег безвредног називају се *їлевом* (*їлева којекаквих їроблемайїичних їїеза*), а групе које се састоје из

чланова велике вредности могу се назвати *рудником* (*рудник њема и мојшва*).

Већу креативност и маштовитост говорници српског језика испољавају када треба да означе нешто што је велико или што се снажно испољава од онога што је мало и што се слабо испољава. Међу именицама којима се експресивно исказује мала количина преовлађују партикуларизатори-уобличивачи (исп. Драгићевић 2003). Пошто *ниш*, *зрно*, *vlakно* итд. означавају само облик, тај се облик може везивати за многе конкретне појаве (нпр. *биљно vlakно*, *ћелијско vlakно*), а експресивност таквих синтагми је значајно мања него оних са апстрактним именицама (нпр. *vlakно мисли*). Слично се догађа и у синтагмама типа *брдо књига* према *брдо лаж*. Друга је експресивнија од прве јер се партикуларизатор у првој понаша само као уобличивач. Са таквим партикуларизаторима значајно се смањује број именица које могу да им се придодају, а да се као резултат добије експресивно значење.

Као и у случају експресивних колокација којима се исказује велика количина или мера, тако и у експресивним колокацијама које означавају малу количину не може се говорити о сасвим слободном повезивању лексема. Ако на експресиван начин треба исказати малу количину или интензитет, није довољно употребити било који партикуларизатор који означава мали предмет или појаву (исп. Драгићевић 2016в).

Метафоре које смо навели показују еталоне за велико и мало у српском језику. Ова анализа указује на чињеницу да концептуализација истог појма овом или оном метафором зависи и од експресивног и емоционалног односа говорника једног језика према појави која се концептуализује. Ова чињеница нас упозорава на потребу да концептуални речник појмовних метафора треба да садржи и могућност увезивања појмовних метафора према типу експресије која се за њих везује. Свакако ће се на једном месту наћи појмовне метафоре којима се концептуализује количина, али унутар те групе треба раздвојити метафоре за малу количину од оних за велику. Метафоре за велику количину треба разделити на оне којима се концептуализује пожељна велика количина од непожељне, вредна велика количина од безвредне, уређена од неуређене итд. Другим речима, треба нијансирати експресивне вредности концептуализације унутар једног „концептуалног грозда“, а то ће додатно отежавати лексикографски посао.

7. Закључак

На самом крају, сумираћемо главне тезе разрађене у овом раду.

Прво. Примећује се несклад између великог броја радова и књига посвећених појмовним метафорама (и когнитивној лингвистици уоп-

ште), а малог броја речника у којима се појмовне метафоре представљају и класификују. Током целог рада указује се на бројне тешкоће на које наилазе истраживачи који сакупљају и представљају појмовне метафоре, па се тиме и образлаже незадовољавајуће стање у лексикографском приступу појмовним метафорама.

Друго. У раду се представљају постојећи речници метафора и скреће се пажња на чињеницу да су то речници лексичких, а не појмовних метафора, а да се појмовне метафоре и даље, скоро пола века од почетка развоја когнитивне лингвистике, наводе у виду индекса на крају монографија посвећених појмовним метафорама. Редослед навођења је углавном абecedни или азбучни, а у неким случајевима и тематски. За даља истраживања остаје задатак да се спроведе темељна претрага речника метафора широм света и да се утврди постоји ли, можда, речник који би могао представљати модел за израду речника метафора српског језика.

Треће. Указује се на чињеницу да се широм света стварају електронске базе појмовних метафора. Прва таква база начињена је на Универзитету Беркли, још давне 1991. године, под руководством Ц. Лејкофа. Од тада до данас број таквих база се увећао, па их има чак и у нашем окружењу. Наиме, Институт за хрватски језик и језикословље ХАЗУ начинио је базу хрватских појмовних метафора. Овакве базе третирају се као електронски речници, иако се не могу сасвим поистоветити са њима. Један од циљева овог рада био је и да се упуту позив српским истраживачима који се баве когнитивном лингвистиком да и сами започну један овакав пројекат, који би се могао спроводити по моделу постојећих електронских репозиторијума. Важно је напоменути да су они углавном бесплатни и отворени, а та би приступачност могла бити подстицајна за српске лингвисте.

Четврто. У раду се предлаже концептуални речник појмовних метафора српског језика. Концептуалној лексикографији није до сада посвећена пажња у српској лингвистици, па би скретање пажње на овај тип лексикографије и изношење података о најважнијим карактеристикама концептуалних речника могло бити инспиративно и за друге речнике који би се могли утемељити на постулатима концептуалне лексикографије. Скреће се пажња на однос између тзв. абecedне/азбучне и концептуалне лексикографије, као и на однос између тематске и концептуалне лексикографије. Описом ових типова речника и односом међу њима покушали смо да дамо мали допринос нашој теоријској лексикографији.

Пето. Идеја о концептуалном речнику појмовних метафора није до сада била разрађивана у когнитивној лингвистици, а ни у лексикографији. У њеној основи лежи идеја о ономасиолошком речнику, у којем се пола-

зи од појмова којима се категоризује стварност, а не од језичке грађе.⁷ Најважнија новина коју доноси овај рад јесте предлог да се у настанку речника крене од „костура“ – који би сачињавала мрежа хијерархијски повезаних појмова којима би се представила, у ствари, мозаична структура стварности, а затим би се појмовним метафорама којима се ти појмови концептуализују попуњавало свако појмовно чвориште костура. За сада се нисмо сретали с овако устројеним речником, а модел би могао бити употребљив и за израду другачијих типова речника, јер би костур начињен од кључних појмова могао бити попуњаван различитим језичким материјалом, а не само појмовним метафорама.

Шесто. У раду је покренуто питање адекватног представљања појмовне категоризације стварности. Скренута је пажња на то да ово питање, које мучи пре свега филозофе, али и стручњаке за остале хуманистичке науке, представља значајан изазов и у лингвистици. Дobar модел „костура“ сазданог од кључних појмова распоређених унутар хијерархијски организоване мреже представља изазов који за сада нема коначно решење. Определили смо се за класификацију изложену у Рожевом речнику, као једну од могућих, али се и она може мењати или усавршавати.

Седмо. Ако се прво постави костур појмова који се, затим, попуњава појмовним метафорама, онда се тај костур може попуњавати редом, а може и без одређеног реда, јер је за сваки појам чију концептуализацију треба представити познато место у „костуру“, тј. у систему речника. У сваком случају, када се унесе постојећи материјал, следи фаза попуњавања мреже материјалом који недостаје да би се на крају дошло до потпуне попуњености свих појмовних чворишта одговарајућим појмовним метафорама. Овакав приступ сматрамо значајним и због тога што, за разлику од свих досадашњих речника у којима се попуњавању базе приступа семасиолошки, тј. креће се од прикупљеног материјала, који се складишти и слаже у бази, ономасиолошки конципиран речник задаје задатке истраживачима, тј. указује на празна места и захтева да се она попуне проучавањем концептуализације оних појмова чија концептуализација до тада није била проучена и позната. У овом раду смо се определили за могућност да као примери за прву фазу попуњавања костура речника послуже три неповезана појма, за које се наводи место у систему, тј. место у Рожевој категоризацији. За сваки од тих примера указује се на значај представљања њихове концептуализације за разумевање стварности.

Речник би се састављао као мозаик, стално би се богатио, а његовим растом расла би и наша сазнања о начину на који поимамо свет у којем живимо и колико нам и како језик помаже у томе.

⁷ У руској лексикографији има ономасиолошких речника, али, колико нам је познато, нема ономасиолошких речника појмовних метафора.

Литература

- Арутюнова, Н. Д. (ред.). *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*. Москва: РАН, Институт языкознания, 2002.
- Баранов, А. Н. и Ю. Н. Караулов. *Словарь русских поэтических метафор*. Москва: Российская академия наук, Институт русского языка, 1994.
- Грицкат, Ирена. „Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима“. *Наш језик* XI/ 3–4 (1961): 69–80.
- Драгићевић, Рајна. „О неким особеностима партикуларизатора-убличивача“. *Научни састајанак славистиџа у Вукове дане* 31/1 (2003): 137–146.
- Драгићевић, Рајна. „О значењској подспецификованости на примеру лексеме *основа*“. *Јужнословенски филолог* LXIV (2008): 123–134.
- Драгићевић, Рајна. „Ка лингвокултуролошком речнику српског језика“. *Научни састајанак славистиџа у Вукове дане* 43/1 (2014): 247–263.
- Драгићевић, Рајна. „О животу и језику Срба у Хабзбуршкој монархији крајем XVIII века на основу једног речника“. *Исходишџа* 1, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу (2015): 113–129.
- Драгићевић, Рајна. „Стара лексикографија и српска култура: Форме учтивости у српском језику у XIX веку“. У: Дејан Ајдачић (ур.). *Срби и српско*. Београд: Алма (2016а): 90–103.
- Драгићевић, Рајна. „Словенска лексика за људске особине и емоције у Елезовићевом ‘Речнику косовско-метохиског дијалекта’“. *Јужнословенски филолог* LXXXII 1–2 (2016б): 33–64.
- Драгићевић, Рајна. „О експресивном лексичком исказивању количине у српском језику“. *Научни састајанак славистиџа у Вукове дане* 45/1 (2016в): 291–301.
- Драгићевић, Рајна. „*Metaphor and Metonymy in the Digital Age*. Theory and methods for building repositories of figurative language. Edited by Marianna Bolognesi, Mario Brdar & Kristina Despot, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019, – 264 p.“, приказ, *Јужнословенски филолог* LXXVII /2 (у штампџи).
- Ивић, Милка. „Значењска подспецификованост лексеме *сџвар*“. У: *О речима*. Београд: XX век (2005): 73–83.
- Ристић, Стана и Ивана Лазић Коњик. „Аксиолошки речник српског језика – предлог израде“. *Јужнословенски филолог* LXXVII/2 (у штампџи).
- Јурина, Е. А. (ред.). *Словарь русской пищевой метафоры. Выпуск первый: Блюда и продукты питания*. Томск: Томский государственный университет, 2015.
- Јурина, Е. А. (ред.). *Словарь русской пищевой метафоры. Том 2: Гастрономическая деятельность*. Томск: Томский государственный университет, 2017.

*

Bolognesi, Marianna, Mario Brdar i Kristina Despot (ed.). *Metaphor and Metonymy in the Digital Age*. Theory and methods for building repositories of figurative language. Edited, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019.

- Conceptual Metaphor Homepage*: <<http://cogsci.berkeley.edu/lakoff/>>. Приступљено 8. 1. 2021.
- Cuadrado Esclapez, G., Duque García, M. M., Durán Escribano, „P. META-CITEC: a cognitive semantic database of conceptual metaphor in science and technology“. In: *Proceedings of the BAAL Conference* (2007): <http://www.baal.org.uk/proc07/05_georgina_cuadrado_esclapez.pdf>. Приступљено 7. 1. 2021.
- Despot, Kristina, Mirjana Tonković, Mario Essert, Mario Brdar, Benedikt Perak, Ana Ostroški Anić, Bruno Nahod и Ivan Pandžić. „MetaNet.HR: Croatian metaphor repository“. In: Marianna Bolognesi, Mario Brdar & Kristina Despot (ed.). *Metaphor and Metonymy in the Digital Age*. Theory and methods for building repositories of figurative language. Edited, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company (2019): 123–146.
- Filipović Petrović, Ivana i Jelena Parizoska. „Konceptualna organizacija frazeoloških rječnika u e-leksikografiji“. *Filologija* 73 (2019): 27–45.
- Gudavicius, Aloyzas. *The Project on Inventory of Conceptual Metaphors 1*: <https://www.researchgate.net/publication/299382899_The_Project_on_Inventory_of_Conceptual_Metaphors_1>. Приступљено 7. 1. 2021.
- HE 2020: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30864>>. Приступљено 9. 1. 2021.
- Klikovac, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.
- Kövecses, Zoltán. „Are there any emotion-specific metaphors?“ In: Angeliki Athanasiadou and Elżbieta Tabakowska (ed.). *Speaking of Emotions, Conceptualisation and Expression*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter (1998): 127–153.
- Kövecses, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Lakoff, Georg and Mark Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
- Master Metaphor List*: <<https://meta-guide.com/data/data-processing/computational-metaphorics/master-metaphor-list>>. Приступљено 8. 1. 2021.
- MetaNet HR*: <http://ihjj.hr/metafore/>. Приступљено 30. 5. 2021.
- MetaNet Metaphor Wiki*: https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en/index.php/MetaNet_Metaphor_Wiki. Приступљено 30. 5. 2021.
- Nikolić-Hoyt, Anja. *Konceptualna leksikografija. Prema tezaursu hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.
- Rasulić, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo: Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- Roget's Thesaurus of English words and phrases*, first edition by Peter Mark Roget 1852, new edition (sixth edition) prepared by Betty Kirkpatrick, MA, Longman Group UK Limited, 1989.
- Sommer, Elyse and Dorrie Weiss. *Metaphors Dictionary*. Detroit: Visible Ink Press, 1996.
- Sweetser, Eve, Oana David and Elise Stickles. „Meta Net: Automated metaphor identification across languages and domains“. In: Marianna Bolognesi, Mario Brdar & Kristina Despot (ed.). *Metaphor and Metonymy in the Digital Age*. Theory and methods for building repositories of figurative language. Edited, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company (2019): 23–49.

Rajna M. Dragičević

TOWARDS A CONCEPTUAL DICTIONARY OF CONCEPTUAL METAPHORS

S u m m a r y

The paper draws attention to the need to create a conceptual dictionary of conceptual metaphors. Previous dictionaries of Russian and English metaphors are described. The basic tenets of conceptual lexicography are stated and the need for the development of a conceptual, rather than a thematic dictionary of conceptual metaphors is explained. What follows is a brief outline of the proposed structure of a conceptual dictionary of conceptual metaphors, illustrated with the examples of its content.

Keywords: conceptual lexicography, conceptual metaphor, conceptual dictionary, thematic dictionary, lexicography, semantics.